

SUMMARY

Bácsi, Enikő

Variations of request in 17th and 18th century letters

This paper examines the speech act of request in the letters of Krisztina Barkóczy, a Hungarian noble woman, that she wrote to her husband, Sándor Károlyi at the end of the 17th and the beginning of the 18th century. The research takes a closer look on the subjects of requests, their linguistic presentations and the strategies used in connections with them from the viewpoint of historical sociopragmatics and it explores the connections between them. The base for this research is the classification established by Blum-Kulka, House and Kasper involving nine categories that describe the representation of intention in connection with requests from the most direct to the most indirect.

After discussing the theoretical background and the results of previous researches necessary for analysing the act of request, the examined letters will be presented, then with the help of diagrams, the paper explains the significant differences compared to the modern modes of request and in which way the result show similarities with the research of requests from the 16th and 17th century. Finally, the paper points out to further ways of approach in examining Middle Hungarian request by bringing in the concept (and theory) of relational work.

Keywords: speech act of request, historical sociopragmatics, Middle Hungarian, letters.

A magyar perifrasztikus igeneves szerkezetek spirálmélete**1. Bevezetés**

I've waited a long time for this moment, my little green friend – ezzel a mondattal üdvözli az uralkodó Yoda mestert a *Star Wars – A Sith-ek bosszúja* című filmben. A mondat példa arra, hogy mennyire szerves részei a segédige + participium szerkezetek az európai nyelvek TAM-rendszereinek.¹ Körülnézve a kontinensen, számos participiumos szerkezetet találunk, amelyek formailag és korban is magas fokú sokszínűséget mutatnak: míg a német *Perfekt*² igeidő immár több mint ezeréves múltra nyúlik vissza, addig a cseh nyelvben most van születőben a már meglévő közös szláv forma mellett egy új, hasonló szerkezet. Ez utóbbi annyira fiatal, hogy jelenleg még nem ismerik el önállóan. Ha megnézzük a finn nyelvet, azt látjuk, hogy

¹ TAM = *tense-aspect-mood*, azaz idő-aspektus-mód.

² Jelen dolgozatban az ismertebb nyelvek igeidőit azok eredeti nevével fogom megnevezni, míg a komparatív kategóriákat latinul: a német *Perfekt*, a svéd *perfekt* és az angol *present perfect* egyaránt perfektumok.

ez a szerkezet nem nyelvcsaládfüggő, hiszen itt is megtalálható: *Olemme asuneet Suomessa nyt 5 vuotta.*³ Ezeket az európai formákat nevezhetjük perifrastikus ige-neves szerkezeteknek.

A mai magyar nyelvben hasonló szerkezeteket határozói igenevekkel, valamint (korlátozottan) melléknévi igenévvel lehet létrehozni. Ezeknek egy része passzív jelentésű, például: *ki van rúgva, a terv átgondolt*, míg egy kisebb csoportjuk aktívabb jelentésű: *be van rúgva*. Az ilyen szerkezetek az európai kontextus tanulságai alapján mindig úgy grammatikalizálódnak, hogy először a passzív jelentésű igék lépnek be a szerkezetbe, főleg állapot kifejezése céljából. A mediálisabb, illetőleg az aktív jelentésű igék számára csak később nyílik meg a szerkezet.

A magyar nyelvben megtalálható *-t/-tt* végű múlt, a létige + *-va/-ve*, illetve a létige + *-t/-tt* szerkezetek a grammatikalizációs utak ismeretében szerves kapcsolatban állnak egymással, grammatikalizációelméleti terminológiával élve: egymásra rétegződnek. Kapcsolatukat a magyar perifrastikus igenevek spiráleméletének nevezem. Jelen dolgozat célja elsősorban ennek az elméletnek a bemutatása, ezzel grammatikalizációs és tipológiai, valamint európai kontextusba helyezve ezt a három szerkezetet, és a tanulságok alapján annak bemutatása, hogy a három szerkezet szükségszerűen létezik, és mindegyik megléte a nyelv belső logikájával magyarázható és érthető, és ez a rendszer egyedülálló konstellációt alkot.⁴

2. Rétegződés és a grammatikalizáció

Az európai nyelvekben a perifrastikus perfektumok⁵, a perifrastikus passzívok⁶ és az úgynevezett rezultatívumok⁷ általában közös forrásból, azonos utakon, azonos igékkel és azonos eredménnyel grammatikalizálódnak. A következőkben ezt a grammatikalizációs utat mutatom be európai nyelvekből vett példák alapján a grammatikalizációs szakirodalom tükrében.

³ *Olemme asuneet Suomessa nyt 5 vuotta.*
lenni-PRS.PL1 élni-PRCP.PL Finnország-INESS.SG most 5 év-PL.NOM

'Már öt éve Finnországban élünk' (egy kérdőívből, Kovács 2017: 155).

⁴ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a dolgozat elsősorban tipológiai megközelítést alkalmaz. Ez többek között azt eredményezi, hogy az egyes szerkezetek grammatikalizációja, története, formája, használata és egyéb tulajdonságai általános európai kontextusban jelennek meg, és sohasem az egyes nyelvek filológiai tradíciójának megközelítései képezik az elsődleges szempontot.

⁵ Ezalatt a szakirodalom alapján összefoglalóan olyan múlt időket vagy múlthoz kötődő ige-időket értünk, amelyek létigéből és/vagy birtoklást kifejező igékből és egy participiumból állnak, például német Perfekt: *Ich bin gelaufen* 'Futottam'.

⁶ Ezalatt olyan passzív formákat értek, amelyek analitikusan képződnek, például német *Er wird geschlagen* 'Elverik'.

⁷ Ezalatt Leiss nyomán olyan formákat értek, amelyek létigéből és passzív múlt idejű participiumból állnak, és intranszítív igékkel aktív (*el van utazva*), míg tranzitív igékkel passzív (*el lett küldve*) jelentést fejeznek ki (Leiss 1992: 164). Leiss elsősorban a németre érti ezeket a kategóriákat, viszont az összeurópai kiterjesztésének nem látom akadályát.

Az új nyelvtani formák létrejötteinek egyik legfőbb útja a grammatikalizáció. A következőkben ennek a folyamatát, főbb fázisait ismertetem. Jelen elméleti kerethez a Szczepaniak (2011: 5) által idézett tágabb értelmű definíciót használom: „[Grammatikalisierung ist der] Prozess der Entstehung und Weiterentwicklung grammatischer Morpheme bis zu ihrem Untergang.”^{8,9}

Lehmann modellje szerint (1995: 13) ennek a folyamatnak négy fázisa van. Ezen négy fázis során az egykori lexikai elem végigmegy a nyelv különböző szintjein. Az egyes szintek közötti váltást pedig egy-egy folyamat kíséri:

Diskurzus > (szintaktizáció) > Szintaxis > (morfologizáció) > Morfológia > demorfologizáció > Morfonológia > (eltűnés)

Ehhez különböző kifejezésmódok tartoznak:

izoláló > analitikus > agglutináló > flektáló > null

A tartalmi jellege is folyamatosan változik, a lexikálisból a grammatikai felé.

A szintaktizáció során a nyelvi jel átkerül a diskurzusból a szintaxisba. Ez a jel mondatbeli helyének a kijelölését jelenti (Szczepaniak 2011: 16). Az óangolban a szórend viszonylag kötetlen volt, ami szorosan összefügg azzal, hogy a névszókön a mondatbeli szerepek esetragokkal voltak jelölve. Ahogy a nyelv változott, az esetek elkoptak, és ezzel párhuzamosan a mondat szórendje szükségszerűen fixálódott, hiszen a nyelvben a mondatbeli szerepeket valamilyen módon ki kell fejezni. A mai angol nyelvben a szavak mondatbeli szerepét már elsősorban a szórend határozza meg.

A morfológizáció során a nyelvi jel a szintaxisból átkerül a morfológiába. Egy perifrasztikus forma, például a dentális szuffixum a mai germán nyelvek préteritumaiban (vö. angol *invest* > *invest-ed*) egy perifrasztikus formára vezethető vissza. Ennek egyik tagja maga a szerkezet lexikális jelentését hordozó ige volt, a másik tagja pedig a *csinálni* ige (ma: angol *do*, német *tun*) ablauttal képzett múlt idejű alakja. A gót példa még jelentősen transzparensőbb, ezen még jól látszik a már összeolvadt, de még kivehető ige:

1. táblázat. A gót *salbô*- 'beken' ige ragozása préteritumban

Személy	Egyes szám	Többes szám
1.	<i>salbô-da</i>	<i>salbô-dêdum</i>
2.	<i>salbô-dês</i>	<i>salbô-dêduþ</i>
3.	<i>salbô-da</i>	<i>salbô-dêdun</i>

⁸ 'A grammatikalizáció az a folyamat, amelynek során grammatikai morfémmák létrejönnek, tovább fejlődnek és végül elhalnak' [K. B.].

⁹ A további definíciókért vö. Diewald 1997: 5–6.

Ezzel szemben ennek a szónak az angol kognátuma¹⁰ (*seek* > *sought*) esetében már gyakorlatilag csak maga a *-t* végződés utal a múltidejűségre, a végződés erodálódott: lerövidült, és nyelvtanilag is jelentősen egyszerűsödött. (Ennek a további tárgyalásához vö. Szczeponiak 2011: 17.)

A demorfologizáció során a morféma elveszíti morfémajellegét. Ez azzal kezdődik, hogy a végződés a tövel fonológiailag is kapcsolatba lép. Az ófelnémet umlaut így alakult ki. A korábbi *gast-i 'vendégek' forma magánhangzó-illeszkedéssel *gest-i* formává változott. Ezt a mai német jelöli: *Gäste* 'vendégek'. Így a többes szám már két helyen van jelölve, egyszer az umlauttal, egyszer pedig a végződéssel.

Az utolsó fázisban eltűnik az adott végződés. Ez történt az *Engel* szónak a többes számával. Míg korábban *engel* > *engele* volt a többes szám képzésének a módja, addig ma már az *Engel* szó maga jelöli a többes számot is (Szczeponiak 2011: 18). Ezzel együtt viszont megjelenik egy újfajta, analitikus többes szám is, amely a névelőn jelöli a többes számot. *Der Engel* > *die Engel*. Így jönnek létre adott grammatikai viszonyjelentéseknek többféle párhuzamosan jelen lévő képzési formái. Ezek párhuzamosan élnek és funkcionálnak egy nyelvben, néha konkurens formaként, például végződés, VAGY umlaut, VAGY névelő, néha viszony egy paradigma részeként, például végződés ÉS névelő egyszerre.

Térjünk át az igei területre. Akülönböző képzési formák között a grammatikalizáció fokában van különbség, vö. a német múlt idő (a teljesség igénye nélkül):

1. Ablaut: *reiten* > *ritt* 'lovagolni, lovagolt'
2. T-alapú szuffixum: *suchen* > *such-te* 'keresni, keresett'
3. Analitikus képzési mód: *suchen* > *hat gesucht* 'keresni, keresett'

Az ablaut a legősibb képzési módja a múlt időnek. Az eredeti *ei* diftongus fokváltással *i* hanggá változik, és a fokváltás maga múlt idejűvé teszi a jelentést, ez egy közös indoeurópai örökség, az egyik legrégebbi ismert képzési forma. A későbbiekben megjelent egy újfajta, ragalapú kifejezőmód, ez volt a dentális vagy *t*-szuffixum, amely már a tőhöz járult hozzá végződésként. Ez germán örökség. Jelentését tekintve ugyanúgy múlt idejű volt, és előállt egyfajta „munkamegosztás”. Mivel az ablaut (tőhangváltás) már nem volt produktív, ezért az ősbibb igeéknél, amelyek már akkor is ott voltak, amikor még nem létezett az újfajta kifejezőmód, általában megőrződött az eredeti ablautos (tőhangváltós) képzési mód, míg az újabb igeéknél a *t*-szuffixumos megoldás képezte ugyanazt a formát. Ez a két képzési mód (a teljesség igénye nélkül) alkotja a mai német nyelvben a *Präteritum* igeidőt. Míg egyes igeéknél ablauttal, addig mások *t*-szuffixummal hozzák létre ugyanazt a formát. Így két réteg állt elő, egy paradigma részeként vannak jelen. A 3. analitikus képzési mód viszont egy külön igeidő, azaz konkurens forma az előzőkhez képest.¹¹ Jelentésükben

¹⁰ E fogalom alatt közös eredetű szavakat értek két nyelv között. A kognátumok lehetnek (közel) megegyező jelentésűek, például angol *twig* vs. német *zweig* vagy megváltozott jelentésűek, például angol *slay* vs. német *schlagen*.

¹¹ Így az előző példához hasonlítva a névelő ÉS végződés együttes fellépése az ablaut ÉS névelő konstellációval, míg a szintetikus VAGY analitikus a végződés a VAGY ablaut, VAGY névelő konstellációval állítható párhuzamba.

kevés különbség van (legalábbis a német tekintetében), stílusában, használatában, regionális eloszlásában viszont annál több. Annak ellenére, hogy az 1. és a 2. képzési mód ugyanazon paradigma részét jelenti, a 3. egy másik, a Perfekt igeidő paradigmája; a rétegződésben (*layering*) mindhárom forma részt vesz.

A grammatikalizáció folyamatának eredményei a szinkrón vizsgálatban is látszódnak (Diewald 1997: 106). Az egyik eredménye az a szinkrón variáció, amelyről fentebb esett szó: többféle, hasonló jelentésű és hasonlóan viselkedő eszköz áll rendelkezésre egy adott dolog kifejezésére. A másik eredménye az, hogy gyakran olyan struktúrák jönnek létre a folyamat végén, amelyek a kiindulási helyzethez nagymértékben hasonlítanak. Ezeket nevezhetjük (nyelvészeti) ciklusoknak (*linguistische Zyklen*) (Diewald 1997: 109). Minden esetben egymással konkurens formákról van szó, mint például a latin és a francia esetében megfigyelhető jövő időnél:

Latin/Vulgáris latin		Francia
cantabimus ('énekelni': FUT: IMPF: IND: ACT: 1PL)		
*cantare habemus (~ua.)	→	chanterons ('énekelni': FUT. SIMPL: 1PL)
		allons chanter ('énekelni': FUT. PROCHE: 1PL)

1. ábra. Konkurens formák a grammatikalizáció egy klasszikus példáján
(kiegészítve: K. B.) (Kovács 2015: 86 alapján)

Az egyes oszlopokban a felső alak mindig a régebbi, az alsó pedig az új képzési mód. Az adott oszlop egységet alkot: valamilyen szinten az adott nyelvéllapotban a kétféle képzési mód egyszerre volt jelen, konkurens formákként. A latinban (illetve a vulgáris latinban) a jövő idő kifejezésére két alak konkurált egymással: egy szintetikus és egy analitikus. A szintetikus alak végül eltűnt, míg az analitikus alak a grammatikalizáció morfológizációs folyamata során szintetikusává vált. Ezzel egy időben a franciában megjelent mellette egy analitikus forma, amely konkurált vele, hiszen fiatalabb formáról van szó (Hopper/Traugott 1993: 9 alapján Kovács 2015: 86). Fontos adalék, hogy a leírt grammatikalizációs folyamatot elsősorban általános mintaként, mintsem determinisztikus folyamatként kell kezelni (Hopper/Traugott 1993: 63). Az ábra értelmében ez például jelentheti azt, hogy lehetséges: a franciában a szintetikus alak soha nem fog eljutni az eltűnés fázisáig. Bizonyíték erre a mai görög nyelv igeidőrendszere, amely számos archaikus elemet megőrzött, például a szintetikus múlt idők egy részét.

Miért léteznek mégis konkurens formák egyazon dolog kifejezésére? A nyelvi ökonómia elve alapján ennek nem lenne szabad léteznie. A magyarázat Hopper (1991: 23) szerint az, hogy a különböző grammatikalizációs szinten lévő formák különböző jelentésbeli különbségeket vonultatnak fel. Ezek lehetnek többfélék, a stilisztikaitól

a szociolingvisztikain át a regionálisig. A különböző szintek különböző szintű „expresszivitást” tudnak kifejezni: a jobban grammatikalizált formák jelentik a standard, automatizált, gyorsan előhívható kifejezésmódot. A kevésbé grammatikalizáltak ezzel szemben a szabadabb kreativitást és az egyéni kifejezési szabadságot is jobban megengedik, feltűnőbbek, jelöltebbek. Ezzel a hallgatótól komolyabb kognitív feldolgozási folyamatot várnak el (Diewald 1997: 108). Ezt nevezi Diewald pragmatikus ikonicitásnak (*pragmatische Ikonizität*). Ezalatt azt a jelenséget érti, hogy az újabb módon létrejött elemek használata növeli a beszélő megnyilatkozásának expresszivitását.

A fentebb leírt két jelenségre magyar párhuzamot ad a személyes névmási rendszer kialakulása. D. Mátai (1991) nyomán tudjuk, hogy az ősmagyar kor elején a rendszer három tagot számlált, a személyt tehát megkülönböztette, a számot viszont nem. Az ősmagyar kor eleji rendszerhez képest a korai ősmagyar korra alakult ki a mai rendszer, ekkorra ugyanis szétváltak a névmások szám szerint, és megszülettek az egyes és többes számú alakok:

Ősmagyar kor eleje	Ómagyar kor eleje
1. személy: *mʂ	>E/1 ÓMS: en >T/1 HB: mív
2. személy: *tʂ	>E/2 KTSz: te >T/2 HB tiv
3. személy: *szʂ	>E/3 HB: ív, w >T/3 [ők]

2. ábra. A személyes névmási rendszer differenciálódása szám szerint az ősmagyar és az ómagyar kor között (D. Mátai 1999 alapján)¹²

Az ősmagyar kor elején tehát a rendszer nem különböztette meg a névmásokat szám szerint, míg az ómagyar kor elejére ez a distinkció folyamatosan kialakult. A nyelvváltozás természeténél fogva bizonyos, hogy a két rendszer egymás mellett létezett egy ideig, és hogy az átállás az új rendszerre fokozatosan történt. A fentebbi francia példával összevetve látványos a párhuzam: az eredeti rendszer idővel viszszaeszik, ahogy az új rendszer grammatikalizálódik. Ahogy a francia, úgy a magyar ábra is a konkuráló formákat mutatja be, amelyek szinkrón szemmel az adott állapotban egymásra rétegződnek (*layering*). Kétféle eszköz van az ősmagyar kor eleje és az ómagyar kor eleje között a személyes névmások kifejezésére.

Megvizsgálva a mai névmási rendszert, ismét láthatunk egyfajta új rétegződést: a többes számú alakok analogikusan betagozódhatnak a főnévi többes szám képzési rendszerébe, így az eleve többes számot kifejező *mi* és *ti* formáknak megjelent egy-egy párhuzamos alakjuk: *mink* és *tik*. A rendszer utolsó bő egy évezredében tehát három réteg is megfigyelhető:

¹² A T/3 alakokra a korai szövegekben nincs példa (D. Mátai 1999).

Ósmagyar kor második fele (D. Máta 1991)		Mai magyar nyelv
E/2. és T/2. *tə 'te vagy ti'		
E/2. KTSz: te	→	E/2. te
T/2. HB tiv		T/2. ti
		E/2. te
		T/2. tik

3. ábra. Konkuraló formák az ősmagyar és az ómagyar kor között, valamint a mai magyar nyelvben

A fenti ábra alapján a francia jövő idővel való grammatikalizációs párhuzam is előtűnik: az első nyelvállapotban két konkurens forma volt (*cantabimus* vs. **cantare habemus*, valamint **tə* és *te/tiv*), ezek közül az egyik a grammatikalizáció szabályszerűségei alapján eltűnt, a másik pedig „túlél”, és részét képezi a mai rendszernek. A mai nyelvállapotban is két konkurens forma van (*chanterons* vs. *allons chanter*, valamint *te/ti* vs. *te/tik*). A második forma mindkét esetben expresszívebb, jelöltebb, feltűnőbb, szokatlanabb, így kitűnik a kontextusból. Fontos még egyszer megjegyezni, hogy a párhuzamos alakok létrejötte nem feltétlenül predesztinálja a régebbi alak eltűnését, ilyen jellegű jóslatok nem igazán tehetők a nyelvvel kapcsolatban.

A grammatikalizációnak két fontos kulcsmechanizmusa a reanalízis és az analógia (Szczepaniak 2011: 35–9). Ezek metonímián és metaforán alapulnak. A reanalízis során kétértelmű megnyilatkozások nyomán történik strukturális átértelmezés. A névmásos példán továbbmenve mindkettő jól kivehető. D. Máta alapján látjuk, hogy az ősmagyar és az ómagyar közti számbeli differenciálódás során még a *-k* többesjel nem volt általános a névszókön (1991). Ezért a többes szám másmilyen eszközökkel, egy ősi **-ŋ-* névmásképzőből eredeztethető (uo.) végződéssel fejeződött ki ezeken a névmásokon. A későbbi korokban a reanalízis során beszélők egy csoportja számára, illetőleg bizonyos szituációkban ezek az alakok elvesztik kifejezőerejüket, nem elég feltűnőek, nem differenciálnak eléggé, kétértelműnek tűnhetnek. Emiatt strukturális átértelmezés történik, és analogikusan más névszói csoportokból rájuk kerül a *-k* többesjel, amely funkcionálisan azonos, így megfelelő eszköz erre a célra. Így tulajdonképpen egy szóalakon is megfigyelhető szinkrón szempontból a két képzési forma: a kevésbé expresszív *ti*, amelyben az ősi **-ŋ-* névmásképzőből eredeztethető képző szolgált (uo.),¹³ illetve a *-k*, amely egyértelműen többes számot jelöl. (A reanalízis jelenségének további tárgyalásához vö. Szczepaniak 2011: 35–7).

A kontrasztív vizsgálatok tanulsága nyomán tudjuk, hogy a grammatikalizáció alapvetően nyelvtől függetlenül mindenhol hasonlóan folyik le, hasonló kognitív folyamatok mentén (elsősorban: megismerés), nagyrészt univerzális irányelvek alapján. Példa erre a testrésznevek és a térbeli orientáció kapcsolata (vö. Ladányi

¹³ Ennek további magyarázatáért vö. D. Máta 1991, a jelen cikkben természetesen a magyarázat leegyszerűsítésére szorult.

2005: 10 és Bybee–Perkins–Pagliuca 1994: 15). Az emberi test felépítése mindenki számára érzékszervi úton hozzáférhető, így jó kiindulópontot nyújt a megismeréshez és például térbeli vagy időbeli struktúrák konceptualizálásához. Tudjuk többek között, hogy a magyarban a *-bAn* esetrág végső soron a *bél* szavunkból alakult ki (Korompay 1991: 290), a metafora alapja az, hogy a belek a test belsejében helyezkednek el, így képesek az inesszívuszi jelentést hordozni. Ez adja meg az alapját annak, hogy genetikailag egymástól független nyelvek grammatikalizációs folyamatait össze lehessen hasonlítani. Heine et al. (1991) és Detges (2004) magyarázzák, hogy a grammatikalizációs utak (*grammaticalization paths*) a grammatikalizáció kognitív alapját biztosítják. Egy új, absztrakt dolog kifejezéséhez nem lehet bármelyik lexémát felhasználni, csak olyanokat, amelyek konceptuálisan össze vannak kötve az adott absztrakt jelentéssel (Heine et al. 1991; Detges 2004). Jó példa erre a fentebb említett *-bAn* esetrág vagy a német *werden* 'válni valamivé' ige története. Ez utóbbi például jelentésénél fogva optimális ahhoz, hogy passzív nyelvtani jelentést jelenítsen meg, hiszen a változás általában egy külső behatásra következik, vagy legalábbis nincs hatásunk rá. Ilyen értelemben a változás megélése lesz az elszenvedés metaforája, amely utat nyit a passzívum grammatikalizációjához. Ugyanígy viszont a *válni valamivé* kifejezés egyfajta jövőbeliséget is magával hozhat a rezultatív, dinamikus, punktuális jelentése miatt. Ez vezetett ahhoz, hogy a németben ez a segédige a jövő idő kifejezésében is részt vesz.

3. Perifrasztikus igeneves szerkezetek Európában

Az európai nyelvekben megkülönböztethetünk perfektumokat és rezultatívumokat. Habár ezek a kategóriák alapvető fontosságúak a téma további tárgyalásához, tudni kell, hogy a kettő elhatárolása sok esetben nehézkes, mivel a rezultatívumok alakulnak át a legtöbb esetben perfektumokká. Emellett számontartunk úgynevezett *habere* perfektumokat, amelyek egy tárgyas, birtoklást kifejező igével állnak. Ha a rezultatívum grammatikalizálódott múlt idővé, és kiterjedt az egész igei paradigmára, azaz „institucionálisan” is múlt idejű igeidő lett, akkor *esse* perfektumnak nevezhetjük. Ezek a formák a létigét használják segédigeként perfektumuk képzéséhez. Tisztán *habere* perfektumra példa az angol, tisztán *esse* perfektumra pedig a szerb. Rezultatív szerkezetek pedig a magyarban található létige + határozói igenév aktív és passzív formája (*a kérdés meg van oldva*), valamint a (*van +*) befejezett melléknévi igenév, amelyet Szepesy nyomán „tötő” nyelvnek ismerünk, például: *A kérdés jelenleg nem megoldott*. Feltételezhető jelen ponton, hogy ez utóbbi csak passzív formában létezik. Léteznek kevert modellek is, amelyekben mindkét segédige megvan, és alloauxiliáris viszonyban vannak egymással, ilyen a német. Itt Leiss (1992) meglátása szerint rezultatívumokról és egy *habere* perfektumról beszélünk, míg a német grammatika túlnyomó többsége a passzívumot kezeli külön, és a perfektumot egy egységként. A jelenlegi kutatás során ebből az elméletből kiindulva vázolom fel a rezultatívumokat, de perfektumokként kezelem őket, amint a múlt idő rangjára lépnek.

Az alábbi ábra szemlélteti összefoglalóan a fent leírtakat. Középen található az alakilag egybeeső aktív rezultatívumok és az *esse* perfektumok. A magyar fordítások jól visszaadják, hogy ezeknek két értelmezésük van. A németben a klasszikus értelmezés szerint létezik egy passzívum, amely az első oszlopban található, és van egy perfektum, amely *esse* és *habere* perfektumokból tevődik össze, a két segédige alloauxiliáris viszonyban áll egymással, a főigék mindig lexikálisan rögzítik, hogy melyik segédigét használják adott esetben. Leiss értelmezése szerint a *habere* perfektum külön forma, és a rezultatívumok állnak együtt, amelyek lehetnek aktívak vagy passzívak. Mivel a szerb nyelvben nincs *habere* perfektum, ezért ott passzív forma van, amely egy újabb fajta passzív melléknévi igenévvel képződik. A tulajdonképpeni múlt idő (létige + *l*-participium) a rezultatív szerkezetből alakult ki, aktívra és passzívra egyaránt.^{14,15} A csehben ugyanez a helyzet, annyi különbséggel, hogy ott megjelenőben van egy *habere* perfektum is. Végül pedig a magyarban a leissi értelemben vett rezultatívum jelenik meg: passzívabb és aktívabb jelentésben, azonos módon képezve.

A következőkben nézzük meg az európai rezultatívumok/perfektumok grammatikalizációját, különös tekintettel a nagyon jól feltárt germán nyelvekre. Mint ahogy korábban erről szó volt, a grammatikalizációnak sok esetben nyelvsalád- és területfüggetlen univerzális forgatókönyvei vannak. A létige + participium formának az ófelnémet és a gót nyelvű vizsgálataiból kiderül, hogy elsősorban a perfektív igék lépnek be ebbe a szerkezetbe ekkor. Oubouzar (1974: 11) azt találta, hogy Notkernél a német *Partizip II* (~ befejezett melléknévi igenév) csak rezultatív, azaz perfektív aspektusú¹⁶ terminatív igékből képződik. Általánosságban megállapítható, hogy a passzívumok eleinte a perfektív/terminatív igékkel képződtek (Leiss 1992: 158). Ennek magyarázata az, hogy a perfektív igék többnyire jobban passzválhatók, hiszen alapvetően változást fejeznek ki, és két szereplőt foglalnak magukba, hasonlóan a passzívumhoz. Az ófelnémet korban a szerkezet alakulásakor még tisztán jelen idejű volt a jelentése (Szczepaniak 2011: 133). Ekkor azt fejezte ki, hogy az ágens a tevékenységet lezárta, és ezzel a jelenlegi állapotot létrehozta. Csak a középfelnémettől kezdve veszi át az időbeliség kifejezését és hordozását a segédige.

¹⁴ A szerbben a hímnemben az *l* hang kiesik, de vö. *je otputovala* 'elutazott.FEM'.

¹⁵ A két szláv nyelv esetében a kép némileg egyszerűbb: az ószláv korban jött létre a meg-lévő kiterjedt múltidő-rendszer mellett a rezultatívum egy létige + *l*-participiumos szerkezettel. Ez aztán analógiásan kiterjedt minden igére, és ezzel létrejött a ma ismert múlt idő. Ez a szerkezet, mint ahogy az ábrán látjuk, az *l*-participium jelentésbeli korlátjai miatt nem tudott passzívát képezni, ezért a passzívhoz egy másik participiumot használ mindkét nyelv.

¹⁶ Az ófelnémet és a gót esetében a szakirodalom egy része azt feltételezi, hogy az igében kódolt akciómínőségen kívül egyfajta aspektuális megkülönböztetés is jelen volt rendszer szinten. Ennek maradványa a mai nyelvben a *ge*-sufffixum, amely a *Partizip II* formák képzésében van elsősorban jelen, illetve néhány igét befejezetté tesz, például *geraten* 'kerülni valahová'.

Nyelv	Rezultatívumok Leiss (1992) értelmében		Habere és esse perfektumok a hagyományos értelemben
	Rezultatív passzív	Rezultatív aktív/ Esse perfektum	Habere perfektum
Német	<i>ist verkauft</i> 'el van adva'	<i>ist abgereist</i> 'elutazott / el van utazva'	<i>hat verkauft</i> 'eladott/eladta'
Szerb	<i>je prodato</i>	<i>je oputovao</i> 'elutazott / el van utazva' <i>je prodao</i> 'eladott/eladta'	-
Magyar	el van adva	el van utazva	-*
Cseh	<i>je prodán</i>	<i>je **cestoval</i>	<i>má prodan</i> (ritka)

4. ábra. Rezultatívumok és perfektumok Európában: a vizsgált formák helye az európai körképben

* A magyarban ez nagyon korlátozottan jelenik meg, ilyen esetekben, mint *Be vagyunk pakolva* (Szepesy 1972 példája). Ebben az esetben azt jelenti a szerkezet, hogy már bepakoltunk, bepakolt állapotban vagyunk. A szerkezet nem passzív jelentésű!

**A csehben 3. személyben múlt időben a létige elmarad, csakúgy, mint az orosz múlt időben.

A német *habere* perfektum grammatikalizációja során először mindig tárgyias igékkel állt, és rezultatív jelentést hordozott (Szczeponiak 2011: 131–9). Eredetileg csak olyan igékkel állt, amelyek jelzőként szerepeltek a birtoklás tárgya mellett:

- (1)
sie	eigun	mir	ginoman-an	liab-on
ők	birtokol-PRS.3PL	nekem	venni-PST.PTCP.ACC.M.SG	kedves- ACC.M.SG
	druht-in	min-an		
	úr-ACC.M.SG	enyém-ACC.M.SG		

'Elvették tőlem kedves uramat (vezéremet)' (Bogner 2010: 178 alapján)

Tehát ebben a fázisban az *elvett úr* (*vezér*) tartozik egybe, jelentése: 'az uramat (vezéremet) elvettként birtokolom', 'el van véve az uram (vezérem)'. Később kezdett el a szerkezet olyan „tárgyakkal” kiegészülni, amelyek már nem birtokolhatók:

- (2) uuanda er mundum habet [...] irlöset (Notker. 97359, 37; Szczeponiak 2011: 132)
mert ő megváltotta a világot

Ez a példa már világosan mutatja a reanalízist is. Itt már nem a *haben* igéhez tartozik a világ (*mundus*) szó, hanem a *megváltani* igéhez. A későbbiekben már tárgyatlan igékkel is állhat:

- (3) vuit eigen gesundot (N Ps. 205395, 24)
bűnöztünk

Egy következő lépésben kiterjedt a szerkezet az imperfektív igékre is, például: *sír*:

- (4) habe ih keuuêniot sô filo (uo.)
annyit sirtam

Mivel a sírás már nem igazán lehet állapotjelölő (vö. *sírott állapotban voltam*), ezért innen tekinthető igeidőszerűnek a szerkezet. Ezzel egyidejűleg a szerkezet temporális adverbiumokat is felvehetett. A németben egy idő után múlt idejűeket is, így alakult át a Perfekt a németben általános múlt idővé (uo.). Egy későbbi lépésben egyesült a *habere* paradigma az *esse* peradigmával, amelynek a rezultatív szerkezet intranszítív változatában találjuk az eredetét.

4. A határozói igeneves szerkezetek vázlatos története a magyarban

A magyar nyelvben mindhárom igenév képes igeneves szerkezeteket alkotni (Lengyel 2000: 61–9). Az igenevek kitűnően alkalmasak analitikus szerkezetek képzésére.

4.1. A *-t/-tt* jeles múlt idő kialakulása

E. Abaffy nyomán tudjuk, hogy ez a múlt idő a *-t* végű participiumból alakult ki, oly módon, hogy ezt a participiumra jellemző grammatikai kategóriát a szám mellett (*a kérdés adott* vs. *a kérdések adottak*) személy szerint is elkezdték ragozni. Így csúszott át a participium ezekben az esetekben tisztán igévé. A participium maga már az ősmagyar kor előtt is megvolt a nyelvben. Az viszont, hogy a melléknévi igenevet személy szerint elkezdjék ragozni, tehát verbum finitumként használják, már belső nyelvi újítás az ómagyar korból. Ennek többféle forgatókönyve volt jelen párhuzamosan, az egyik alapvetően az intranszítív, míg a másik a tranzitív igékre vonatkozott (E. Abaffy 1991: 109). Ez egybecseng a Leiss-féle rezultatívumelmélettel, amelyben az aktív és a passzív rezultatívumok némileg szétválnak. Az előző tipológiai fejezetek nyomán látható, hogy más európai nyelvekben is különbözőféleképpen grammatikalizálódtak a rezultatívumok a tranzitív és az intranszítív igék esetében.

Az intranszítív, történést kifejező igékkel képezve a szerkezet állapot kifejezésére szolgált. Legelőször csak történések nyomán előállt állapotot fejezett ki, később már cselekvés következtében is előállhatott ez az állapot. Maga a participium eleinte csak szám szerint ragozódott:

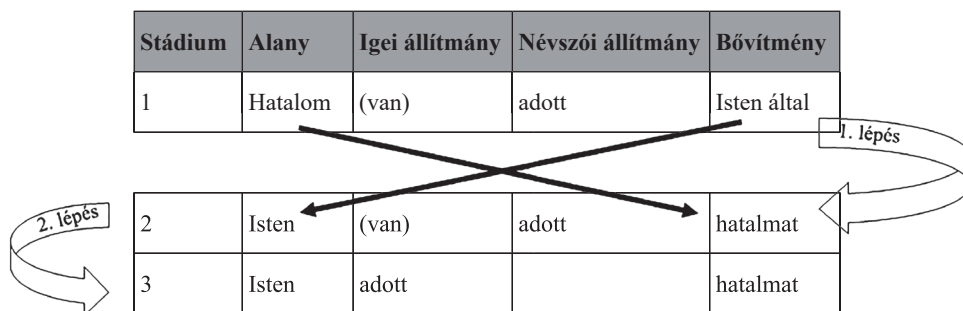
- (5) Az ember ijedt vs. Az emberek ijedtek.

A szerkezet fejlődése során az egykori participium végződése értékelődtek át időjel-lé, míg a számjelek kiegészültek igei személyragokkal. A fenti példa aktív rezultatív szerkezet, ilyen értelemben az *ist abgereist* 'el van utazva' és a hozzá hasonló mediálisabb *ist eingefroren* 'be van fagyva' szerkezethez áll legközelebb (uo.).

A tranzitív igék esetében mondat szerkezet-átértékelődés (reanalízis) történt. A Halotti beszédben található egy hasonló elven létrejött forma, amelyet mai terminológiával „tötő” nyelvként ismerünk:

- (6) Ef uimagguc fzent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. ef ketnie.

A „kinek adott a hatalom” jelentése itt az, hogy kinek hatalma van. Jelen esetben az alany a *hatalom*, erről teszünk egy participiumi állítást, hogy *ez adott*. Egy ilyen állapot természetesen implikálja azt is, hogy azt valaki adta, jelen helyzetben a szövegkörnyezetből tudjuk, hogy Isten az (implicit) cselekvő, ő adta a hatalmat. Ez tehát egy „Isten-adott” hatalom, vö. *vom Gott gegeben*. A következőkben a mondat struktúrája átértékelődik, a szerepek megváltoznak. Az eddigi alany (*hatalom*) tárgyává válik, a cselekvő (*Isten*) pedig elnyeri alanyi szintaktikai pozícióját. A folyamat két lépésben zajlik:

5. ábra. A reanalízis három lépése: Kialakul a *-t* végű múlt idő tranzitív igékre is (E. Abaffy 1991: 109 leírása nyomán)

Az első, fentebb leírt változás az 1. és 2. stádium között zajlik le. Mindkét stádiumban impliciten beleértődik a létige mint jelöletlen kopula. Ez a szerkezet *verbum finituma*. A második lépés során az egykor névszói állítmányként jelen lévő participium felveszi az igei személyragokat, és elkezd főigeként viselkedni. Ekkorra alakul ki az igazi igeidő. Fontos természetesen ezen a ponton megjegyezni, hogy a két lépés nagyjából egyszerre zajlik, nem választható szét élesen egymástól.

A későbbiekben már nemcsak állapot, hanem cselekvés, történés eredménye is kifejezhető volt a szerkezettel. A grammatikalizáció utolsó szakaszában pedig ez a megkötés is megszűnt: a szerkezet bármilyen múltbéli szituációt jelölhet, tisztán múlt idő lett belőle (E. Abaffy 1991: 109).

4.2. A létige + *-va/-ve* szerkezet kialakulása

A. Jászó (1991: 319) nyomán tudjuk, hogy az igenevek már az ősmagyar kor előtt is nagyon gyakoriak voltak a nyelvben. Erről tanúskodik a korai vogul és osztyák gazdag igenévrendszere, valamint a korai nyelvemlékek. Többek közt a *-va*, *-ve*, illetve a *-ván*, *-vén* típusú igenevek is feltehetőleg megvoltak már az ősmagyar kor elején.

A szerkezet maga az ómagyar korban alakul ki (uo.). Ekkorra már a *-t* végű múlt idő elveszti befejezettséget kifejező rezultatív funkcióját (A. Jászó 1991: 109), és így a nyelvben ismét hiányzik a tiszta rezultatívum. A létige + *-va/-ve* szerkezet az ómagyar korban „a cselekvés eredményének a jelzése, valamint a cselekvés és történés eredményeként létrejött nyugalmi helyzet, állapot” jelzésére szolgál, csakúgy, mint a *-t* végű múlt idő az ósmagyar kor végén, mielőtt kiterjedt múlt idejű jelentést vett volna fel. Fontos különbség, hogy míg a *-t* végű múlt időnél az ősmagyar kor közepe után maga a *-t* végű participium hordozta a befejezett jelentést, és emiatt tudott a szerkezet rezultatív lenni, addig a létige + *-va/-ve* szerkezetben az „ősmagyar kor végétől folyamatosan alakuló, perfektiváló szerepű igekötőrendszerünk” biztosította ezt (uo.).

A *be van fagyva* és az *el van utazva* típusú szerkezetek állapotot jeleznek, és mindig intranszitiv igéből képződnek. Ez megfelel a rezultatívumok aktív típusának.¹⁷ Ezzel szemben a *nyitva (van) az ajtó* típusú, személytelen passzív szerkezet már belső nyelvi újítás, először a kései ómagyar korban mutatható ki (ritkán), viszont ebben az esetben nem igazán passzívot, hanem személytelenséget jelez (A. Jászó 1991: 346–8). Ez a szerkezet a rezultatívum tranzitív igéből képzett passzívabb változata. Ez már a grammatikalizációnak egy következő állapota. További érdekes észrevétel, hogy a kései ómagyar kor szerkezeteiben megfigyelhető egy kettősség: Történést kifejező és visszaható igékből aktív jelentésű, például *el van ülve a vita*, míg tranzitív igékből előidejű befejezett passzív szerkezet jöhet létre (*le volt fektetve*). Más ige típusokból nem képződik ilyen szerkezet.¹⁸

A kései ómagyar korra kialakul a mai magyarral lényegében megegyező igenévrendszer (A. Jászó 1992: 411). A szerkezet története során megfigyelhető a *-va/-ve* és a *-ván/-vén* váltakozása. Míg a kései ómagyar korban az utóbbi, addig a mai magyar nyelvben a 19. század óta az előbbi használatos majdnem minden esetben (A. Jászó 1992: 447–8).

4.3. A *(van) + -t/-tt* szerkezetről („tötő” nyelv)

Ez utóbbi szerkezetről mennyiségét tekintve lényegesen kevesebb tudásunk van, mint az előző kettőről. Ennek oka a szerkezet „fiatalsága” és az, hogy a nyelvemlék irodalom helytelennek és kerülendőnek bélyegzi. Grétsy és Kovalovszky (1983: 289) e participium helyzetéről azt írják, hogy a létige + *-va/-ve* szerkezet elkerülésére és egyszerűsítésére használják, például a hivatalos és a sajtónyelvben. Helyesnek abban az esetben jelölik, ha „benne az előidejűség mozzanata meggyengült, elhomályosult,

¹⁷ Természetesen itt a mediálisabb *befagy* és az aktívabb *elutazik* igék egy kategóriába esnek, ez tehát egyszerűsítés.

¹⁸ Károly Sándor (1956) a kódexirodalom három darabjának elemzésével képet ad a szerkezet további alakulásáról.

s az igenév szinte már tisztán tulajdonságot, állapotot kifejező melléknévvé vált”. Példaként a *Légy nyugodt* szerkezetet hozzák, amelynek a *Légy megnyugodva* változata a kevésbé kívánatos (Grétsy–Kovalovszky 1983: 289–90). Szepesy (1986) magyartalannak nevezi ezt a szerkezetet. A feltűnését a 20. század elejére datálja, és egyetért abban Simonyival (1907), hogy germanizmusról van szó. Az olyan mondatok, mint *A csoport két tagja adott; A lakosok a folyó vizére utaltak* Szepesy szerint magyartalannak, sőt odáig megy, hogy kijelenti: aki ilyet használ, nem tud magyarul.

5. A határozói igeneves szerkezetek réteges rendszere

A fentebb tárgyaltak alapján megfigyelhető, hogy Szepesy a „tötő” nyelv kritizálásakor és magyartalanná nyilvánításakor tulajdonképpen egy olyan folyamatot tekint magyartalannak, amely már egyszer lezajlott, és amelynek a mai egyetlen magyar múlt időt köszönhetjük. Ha a 6. példát egybevetjük két másik, egyazon ígét használó szerkezettel, a párhuzam világossá válik:

- (6) Ef uimagguc fzent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. ef ketnie. (A. Jászó 1991: 109)
- kinek adott hatalom
- (7) Adott a háromszög három oldalhossza: a = 9 cm, b = 13 cm, c = 7 cm. Számítsuk ki a háromszögszögeinek nagyságát! [Háromszög]
- (8) Minden körülmény adott, ahhoz, hogy megismétlődjön a 2015-ös migrációs krízis – mondta Janik Szabolcs, a Migrációkutató Intézet igazgatóhelyettese csütörtökön az M1-en. [Migrációs hullám]

Összevetve a 6. példát a 7. és a 8. példával, teljesen egyértelmű, hogy a *-t/-tt* múlt idő kialakulása ugyanonnan indult, mint a „tötő” nyelv jelenlegi állapota. Ha elfogadjuk a mai egyetlen magyar múlt időt legitim formának, akkor a „tötő” nyelvet sincs jogunk „járványnak” vagy „örültségnek” bélyegezni, hiszen a nyelv alakulásának természetes része. Ugyanúgy, ahogy a névmásoknál a *ti* és a *tik* típusúak egymásra rétegződnek, az *adva van egy háromszög* és az *adott egy háromszög* kifejezésmódok is ugyanannak a komparatív kategóriának,¹⁹ a rezultatívumnak a megnyilvánulásai. A grammatikalizáció rétegződésének a tulajdonságai szerint funkciójukban meg-egyeznek a rétegek, a *ti* és a *tik* ugyanazt jelenti, ugyanúgy, mint az *adva van egy háromszög* és az *adott egy háromszög*, viszont expresszivitásukban nem. Az újabb

¹⁹ Komparatív kategória (*comparative categories*) alatt Haspelmath (2018) nyomán olyan entitásokat, jegyeket értek, amelyek nyelvtől függetlenül (*cross-linguistically*) képesek leírni egy-egy jelenséget, az adott nyelv filológiájától függetlenül, ilyen az indirekt tárgy kategóriája. Ezekkel szemben állnak a deskriptív kategóriák (*descriptive categories*), amelyek az egyes nyelvek leírásához használatosak. Ezek jelentéseiket a nyelv struktúrájából, a nyelv más elemeihez való viszonyukból nyerik, például a dativus. Mivel a különböző nyelvekben a dativusnak sok más jelentése is van, ezért szükségesek ezek a kategóriák. Nélkülük az összehasonlítás lehetetlen vállalkozás. Nem várható el például, hogy a dativus minden nyelvben működjön *dativus eticusként*: „Ne gyere *nekem* megint ezzel!”.

forma feltűnőbb, jobban kirí a környezetéből, szokatlanabb, jelöltebb. Vö. a következő példákat, az első forma mindig a jelöltebb, az újabb, a második a sztenderdebb, normaközeli, megszokottabb, jelöletlenebb:

- (9) Mi szerda reggel 6.10-kor indulunk [...]. Tik mikor mentek. üdv Pendrive 49 [Mallorca]
- (10) Ti mikor mentek?
- (11) Napi egyszeri meleg étkezés biztosított.
- (12) Napi egyszeri meleg étkezés biztosítva van.

5.1. A „munkamegosztás”

Gyakran felmerül a kérdés, hogy a perifrasztikus szerkezeteket (*el vagyok fáradva*) helyett miért lehet az egyszerű formát használni (*elfáradtam*). Látszólag a két forma teljesen ugyanazt jelenti. Fontos viszont, hogy az egyszerű forma dinamikus jelentésű, míg a perifrasztikus forma statikus. Statikus jelentésénél fogva ez nem vehet fel idő-fok jelentésű határozókat bővítményként: **lassanként el vagyok fáradva*. Ezzel szemben a szintetikus verzió ezt, lévén dinamikus jelentésű, megteheti: *lassanként elfáradtam* (uo.). Megfigyelhető viszont, hogy a létige másik alakját, a *lett* formát használó szerkezetet már kombinálhatjuk ilyen határozókkal: *lassanként ki lett szárítva*. A *lett* forma egyfajta dinamikát visz a szerkezetbe, ami feloldja az ilyen jellegű bővítményekre vonatkozó korlátozást.

Emellett fontos tulajdonsága ennek a szerkezetnek az igeneme. Lengyel (2000: 68) kétféle diatézist rendel lehetségesként a szerkezethez: passzívet és mediálist (mediopasszívet). Tárgyas, visszaható, illetőleg mediális igékből képezhető ez a forma. A tárgyas/mediális igékből passzív jelentésű forma lesz: *az ajtó ki van nyitva*. Mediális igékből egy beállt állapotot fejez ki a szerkezet: *a lába meg van dagadva*. A szerkezet Lengyel szerint (uo.) nem jöhet létre tárgyatlan, cselekvő igékből, szenvedő igékből, olyan tárgyas igékből, amely a tárgyra nézve nem okoz változást (pl. **meg van nézve*), illetve statikus mediális igékből sem (pl. **virágozva van*). Ma viszont a beszélt nyelvben marginálisan hallhatunk cselekvő igékkel is ilyen szerkezetet:

- (13) A vendég már rég el volt menve, mikor Zsuzsika megkérdezte édesanyját: [...] (Boros 2016: 21).

5.2. A magyar igeneves szerkezetek spirálmodellje

A magyar igeneves szerkezetek spirálmodellje a fentiek alapján három egymásra rétegződő, különböző korú és különböző grammatikalizációs szinten lévő szerkezetet foglal egy egységes keretbe, és magyarázza azoknak a létjogosultságát a nyelvi változás szükségszerű és folyamatos jelenlétével. Az alábbi táblázat mutatja be a szerkezetek forrását és célját. A (kutatás szerinti) első körben létrejött forma a *-t/-tt* múlt idő, a második kör a létige + *-va/-ve* szerkezet, a harmadik kör pedig a létige + *-t/-tt* szerkezet („tötő” nyelv).

Körök	Forrás: jelzős szerkezet	Forrás: Rezultatív		Cél: Múlt idő
		Rezultatív passzív	Rezultatív aktív	
1. Kör	adott hatalom	hatalom adott (van)	az ember ijedt (van)	adtam megijedtem
2. Kör	-	el van adva	be van fagyva nyitva van	el vagyunk utazva be vagyunk pakolva
3. Kör	biztosított ellátás	ellátás biztosított (van)	?a tó fagyott ?az ajtó nyitott	~~adtam megijedtem~~

6. ábra. A magyar igeneves szerkezetek spirálmodellje

A szerkezetek mindhárom esetben először rezultatívumok voltak. A participium jelentésében magában hordozta a szituáció lexikai jelentését, például a cselekvést, a létige pedig kopula szerepét töltötte be. Miután az első körben áterjedt a rezultatív szerkezet használhatósága minden igére, kialakult lassanként a múlt idő. Ezzel együtt viszont elveszett az állapothatározós „rezultatívum”. Ez a nyelv története során újra kialakult, az „úr be lett töltve”, mégpedig a 2. körben, immár egy másik igenevvel, amely jelentésében közel állt az eredetihez. Ez a szerkezet is elindult a grammatikalizáció útján, azon viszont „nem ért végig”, nem alakult múlt idővé. A szerkezet viszont túllépett tiszta állapotra utaló funkcióján, vö. *Be vagyunk pakolva* (illetve további funkciókért lásd Szepesy 1972). Végül a harmadik körben első lépéseit teszi a grammatikalizáció útján az a szerkezet, ami ugyan egyelőre csak néhány passzív szerkezetre korlátozódik, inkább csak állapotot fejez ki (lévén szó egy „fiatal” rezultatívumról), viszont egyértelműen jelen van a nyelvben. Mivel ez utóbbi szerkezetnek az aktív formája teljesen egybeesne az egyszerű múlt idővel, ezért ennek kialakulása le van blokkolva. Ilyen értelemben a „tötö” nyelv adja a spirálmodell zárómozzanatát, és teszi teljessé a magyar rezultatív szerkezetek rendszerét jelen nyelvállapotban.

6. Összefoglalás, kitekintés

A grammatikalizációs szakirodalom, a formák története, az európai kontextus, illetőleg a nyelvhasználat tanulmányai alapján tehát megállapítható, hogy a *-t/-tt* múlt idő, a létige + *-va/-ve* szerkezet, valamint a létige + *-t/-tt* szerkezet állapotot és/vagy eredményt kifejező rezultatív szerkezetek különböző grammatikalizációs fokai egymásra rétegződve. Ezeknek a formáknak az alakulása adja a magyar igeneves szerkezetek spirálmodelljét. A modellben látszik az is, hogy egy adott szerkezetnek a korával fordított arányosságban van terjedelme. Minél idősebb a szerkezet, annál

többféle igével kombinálható, míg végül, a grammatikalizációs spirál végén minden igével kombinálható egyszerű múlt idővé válik. Eredeti állapot, illetve eredmény jelentéséből már viszonylag kevés érződik, már csak a nyelvtörténet tanulságaiból tudjuk, hogy valaha ez is rezultatív szerkezet volt.

Az elmélettel kapcsolatban fontos ezen a ponton hangsúlyozni, hogy ez jelenleg egy olyan feltevés, amelyet a későbbiekben alaposabb vizsgálatnak kell alávetni. A vizsgálat további fázisában fontos szerep jut a múlt idő fejlődésének, feltárásának és a „tötö” nyelvként ismert létige + *-t/-tt* szerkezet pontosabb leírásának. Ez utóbbi szerkezet stigmatizálásának oldása meglátásom szerint izgalmas és gyümölcsöző perspektívákat nyithatna a kutatásban.

SZAKIRODALOM

- A. Jászó Anna 1991. Az igenevek. In: Benkő Loránd et al. (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 319–52.
- A. Jászó Anna 1992. Az igenevek. In: Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. kötet. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 411–54.
- Bogner, Stephan 2010. *Abriss der Geschichte der deutschen Sprache und der historischen Grammatik des Deutschen*. Pillangó Kiadó, Szabada.
- Diewald, Gabriele 1997. *Grammatikalisierung. Germanistische Arbeitshefte 36*. De Gruyter, Tübingen.
- E. Abaffy Erzsébet 1991: Az igemód- és igeidő-rendszer. In: Benkő Loránd et al. (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 104–21.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1983. *Nyelvművelő kézikönyv I*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Haspelmath, Martin 2018. How comparative concepts and descriptive linguistic categories are different. In: Daniël Van Olmen et al. (eds.): *Aspects of Linguistic Variation*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/München/Boston, 83–114.
- Hopper, Paul J. – Traugott, Elizabeth Closs 1993. *Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hopper, Paul J. 1991. On some principles of grammaticalization. In: Traugott, Elisabeth Closs – Heine, Bernd (eds.): *Approaches to grammaticalization. Vol. I. Focus on theoretical and methodological issues*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 17–35.
- Horváth László 1991. *Három vázlatos szinkrón metszet határozói igeneveink történetéből. Nyelvtudományi Értekezések 133*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1956. *Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. Nyelvtudományi Értekezések 10*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Korompay Klára 1991. A névszóragozás. In: Benkő Loránd et al. (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 284–318.
- Kovács Balázs 2017. Auf dem Weg zum paneuropäischen Perfectum: Ein Versuch zur Typologisierung europäischer Vergangenheitstempora. In: Katona, Tünde (Hrsg.): *Feuilletons – Hexe – Hoffmann – Un-Präfigierung – Vergangenheitstempora. Beiträge*

- Szegeder Germanistikstudierender zur deutschen Literatur- und Sprachwissenschaft sowie Deutsch als Fremdsprache.* Germán Filológiai Intézet, Szeged, 123–178.
- Kovács, Balázs 2015. A perfectum grammatikalizációja szinkrón és diachrón szempontból – Egy kontrasztív analízis a német, az angol és a francia nyelvből. In: Balatoni Balázs – Gyarmati Sándor (szerk.): *Eötvözet IV. Az Eötvös József Collegium és az Eötvös Loránd Kollégium IV. közös konferenciáján elhangzott előadások.* Eötvös Loránd Kollégium, Szeged, 81–106.
- Ladányi Mária 2005. A grammatikalizáció kutatása és a modern nyelvelemletek. In: Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.): *Budapesti Uráli Műhely 4. Uráli Grammatizáló.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 7–32.
- Lehmann, Christian 1995. *Thoughts on grammaticalization. Revised and expanded version. First published edition.* Lightning Source Inc., München/Newcastle.
- Leiss, Elisabeth 1992. *Die Verbalkategorien des Deutschen.* Walter de Gruyter, Berlin/New York. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110883541>
- Lengyel Klára 2000. Az igenevek helye a szófaji rendszerben. *Nyelvtudományi Értekezések 146.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel Klára 2000. Az igenevek. In: Keszler Borbála et al. (szerk.): *Magyar grammatika.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 223–44.
- D. Máta Mária 1999. A névmások története a középmagyar kor végéig. *Magyar Nyelvőr* 123/4. <http://nyelvor.c3.hu/period/1234/123407.htm> (2020. szeptember 24.)
- Oubouzar, Erika 1974. Über die Ausbildung zusammengesetzter Verbformen im Deutschen Verbalsystem. In: Schröbler, Ingeborg – Schmidtke, Dietrich (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 95. Halle, 5–96.
- Simonyi Zsigmond 1907. *Igenévi szerkezetek.* Athenaeum, Budapest.
- Szcsenapiak, Renate 2009. *Grammatikalisierung im Deutschen. Eine Einführung.* 2. Narr Verlag, Tübingen.
- Szepes Gyula 1972. A lenni + -va, -ve igeneves szerkezet funkciói. *Magyar Nyelvőr* 96: 404–14.
- Szepes Gyula 1978. A lenni + -va, -ve igeneves szerkezet csonka változatai. *Magyar Nyelvőr* 102: 3: 277–87.
- Szepes Gyula 1986. „Ne légyen egy nap, egy perc elveszítve.” In: Szepes Gyula: *Nyelvi babonák.* Gondolat Kiadó, Budapest, 20–57.

FORRÁSJEGYZÉK KÖNYVEK

- Boros Gábor 2016. *Születéstől a megmaradásig.* BoD, Norderstedt.
- Notker der Deutsche: *Der Psalter.* P. W. Tax (Hrsg.): Tübingen, 1979.

INTERNETES FORRÁSOK

- Háromszög = Összefüggés a háromszög három oldala és egy szöge között. In: *Sulinet.* <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/matematika/matematika/matematika-11-osztaly/osszefugges-a-haromszog-harom-oldala-es-egy-szoge-kozott/a-koszinusztétel-alkalmazása-ii> (utoljára megtekintve: 2020. 04. 06.)

Mallorca = Mallorca. In: *Index Fórum*. <https://forum.index.hu/Article/showArticle?go=69124778&t=9090037> (utoljára megtekintve: 2020. 04. 06.)

Migrációs hullám= Minden adott egy újabb migrációs hullámhoz a szakértő szerint. In: *hirado.hu* <https://hirado.hu/kulfold/cikk/2020/03/05/szakerto-minden-adott-egy-ujabb-migracios-hullamhoz#> (utoljára megtekintve: 2020. 04. 06.)

Az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

Új Nemzeti
Kiválóság Program

Kovács Balázs

doktorandusz

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Germanisztikai Intézet

<https://orcid.org/0000-0002-2630-9212>

SUMMARY

Kovács, Balázs

The spiral theory of Hungarian periphrastic verbal constructions

The present study is an investigation on the evolution of resultative constructions in Hungarian. The preterite (verb + *-t*) has evolved from a resultative construction with a past participle (*-t/-tt*) and has undergone the aoristic drift: it has evolved into a universal past tense (*biztosít-ott-uk* ‘we secured it’). During this process, it has also lost its periphrastic character. After that, the auxiliary *lenni* + *-va/-ve* construction has taken over its place as a resultative (*biztosítva van* ‘it is secured/it has been secured’). This form also shows some traces of grammaticalization into a preterite. Finally, the auxiliary *lenni* + *-t/-tt* construction (*biztosított volt* ‘it was secured’) seems to be evolving again into a resultative, and thus undergoing the same process that the preterite underwent more than a millennium ago. This fact gives the spine of spiral theory. The main claim of the paper is that these constructions are all equivalently natural constituents of the language, having reached different stages of grammaticalisation. The paper also gives an overview of the European context in order to argue for the naturalness of the presence and the construction of these forms.

Keywords: periphrastic constructions, grammaticalization, linguistic change, resultatives